

DE BIJBEL EN HET LIJDEN

Prof.dr. M.J.G. van der Velden

Inleiding

De bedoeling van deze voordracht is vanuit de Bijbel enkele lijnen te trekken over de vraag van het lijden in het menselijk bestaan. Het is duidelijk dat in dit bestek niet alles aan de orde kan komen. Om te beginnen, het is niet mogelijk om over *het* lijden te spreken. Als ik aan lijden denk, dan zie ik *mensen* voor me, mensen die ik ontmoet heb en bij wie ik betrokken ben geweest, aan wier sterfbed ik heb gestaan. Ook als ik in de krant lees of op de televisie zie wat er in de wereld gebeurt, dan komt het lijden van de wereld in concreto op mij af. Dan is het moeilijk om daar neutraal, afstandelijk over te spreken. Ik ben daarbij zelf betrokken als mens, als christen.

De realiteit van het lijden

In de Bijbel is op velerlei wijze sprake van lijden. We ontmoeten in de Bijbel heel vaak lijdende mensen en ik kan mij indenken dat men dan vooral denkt aan zieke mensen of mensen met pijn. Maar het woord lijden heeft bijbels gesproken een veel bredere betekenis, het slaat op een bredere ervaring. Daar behoort natuurlijk het lichamenlijk lijden toe, de ziekte, de pijn, de honger, de dorst. Maar daartoe behoort ook het psychische lijden, de angsten van het bestaan, die op vele bladzijden van de bijbel naar voren springen, en niet te vergeten de angsten voor de dood. In feite is in de Bijbel ook sprake van wat we tegenwoordig sociaal lijden noemen: eenzaamheid, verlatenheid, ballingschap, enz.

In de Bijbel wordt over al deze aspecten van het lijden gesproken en er wordt ook over geklaagd. Denk alleen maar aan de Psalmen. En dat is belangrijk: in de Bijbel wordt het lijden bij de naam genoemd. In de Bijbel wordt niet ontkend, gebagatelliseerd of verdrongen dat mensen lijden, en niet alleen mensen, maar ook dieren. Het lijden van de hele schepping, denk aan Paulus (Rom. 8:17vv), wordt er in ter sprake gebracht in alle concreetheid en realiteit, in al zijn pijnlijkheid en verschrikking. Dat wil zeggen dat het bijbelse spreken op geen enkele wijze grond geeft aan stocijns negeren of aan ontkennen van lijden en ziekte.

Het lijden is er werkelijk. En het wordt negatief ervaren. Vandaar dat je ook nergens in de Bijbel tegenkomt dat het lijden wordt moet worden gezocht, zoals dat in de latere geschiedenis van de christelijke kerk soms wel is gebeurd. Het enige positieve dat over

het lijden gezegd wordt, is dat het soms lijden om Christus' wil is. Dit is een aspect van het lijden waar ik niet zoveel over wil zeggen, maar zo hier en daar dankt de mens dat hij mag lijden terwille, in de naam van Christus. Maar ook dat wordt met grote terughoudendheid aan de orde gesteld, en het is zeker in de Bijbel niet zo, zoals het in de latere geschiedenis is geweest, dat zulk martelaarschap bewust gezocht moet worden. Integendeel.

Lijden en Godsbestuur

De Bijbel is concreet als het gaat over het lijden van mensen. Dan is natuurlijk meteen de vraag, wat dat lijden te maken heeft met God. En met deze vraag wordt in de Bijbel door veel mensen, ook door lijdende mensen geworsteld. Heeft God te maken met dat lijden, met die pijn, met die angst? Als ik probeer de Bijbel op dit punt te verstaan, dan moet ik zeggen, dat het lijkt alsof er in de Bijbel meerdere antwoorden worden gegeven op de vraag naar de verhouding tussen God en het lijden. Dat betekent dat we met een zekere zorgvuldigheid en gevoeligheid moeten overwegen wat de Bijbel ons zegt.

Laat ik op een wat ongebruikelijke wijze beginnen. In Jesaja 33 tekent de profeet het nieuwe Jeruzalem, de nieuwe aarde van de toekomst. En daar zegt hij van het nieuwe Jeruzalem, dat daar geen van de inwoners zal zeggen: "Ik ben ziek". Op de nieuwe aarde, in het nieuwe Jeruzalem zal geen ziekte meer zijn, geen pijn, geen lijden, geen dood. Zo'n tekst is natuurlijk rijk aan betekenissen. Hij roept allerlei gedachten op. Op die nieuwe aarde zal het leven, zal de werkelijkheid weer zijn zoals God ze bedoelt. Maar kijk je naar de werkelijkheid van nu, een werkelijkheid die zo anders is, dan is het enige wat je kunt zeggen, dat we leven in een werkelijkheid waar pijn, lijden in alle vorm een zo grote plaats inneemt. We leven in een wereld die God niet heeft bedoeld toen Hij de aarde en de mens schiep. Hoe kan dat?

En dan moet het hoge woord er maar uit. Als antwoord uit de Schrift horen we, dat dat komt door de zonde. Het is de breuk in de werkelijkheid, de opstand, het nee zeggen tegen God, dat deze niet aflatende stroom van lijden over wereld en mensen heeft gebracht. Zoals Paulus het zegt: de ganse schepping zucht. En je ziet de beelden ervan voor je, je ziet die werkelijkheid dichtbij en veraf.

De zonde is de oorzaak dat er lijden in deze wereld is. Een oud vers geeft het goed weer: Waren er geen zonden, dan waren er geen wonden. Dus lijden is een teken, een uitdrukking van de gebrokenheid, van de schuld, van de zondigheid van onze wereld. Men kan het ook anders zeggen. Door de zonde is de dood in de wereld gekomen. Zonde en dood worden in de Bijbel met elkaar verbonden. Ziek worden en lijden zijn in de Bijbel vaak een teken van dood. Ze vormen een soort voorvorm van de dood. Het leven blijkt kwetsbaar. Daar leef je aan voorbij als je gezond bent en je sterk voelt, maar als je ziek bent ervaar je die kwetsbaarheid. Zo hebben mensen in de Bijbel dat ook ervaren.

Wanneer we terugkeren naar Jesaja 33, naar dat nieuwe Jeruzalem, waar niemand meer zal zeggen: "Ik ben ziek", dan zien we daar nog wat bijstaan: "Het volk in Jeruzalem zal vergeving van zonden hebben". En dan denken we natuurlijk aan Christus wiens werk gericht was op verzoening en vergeving van zonde, wiens werk gericht was op het Koninkrijk. Hij genas de zieken. Eén van de kenmerken van het optreden van Jezus was het genezen van zieken. Dit was een teken, een vooruitgrijpen op het Koninkrijk. Zo zien we hoe genezing van ziekte en vergeving en verzoening dicht bij elkaar liggen. En dat geldt niet alleen voor deze wondergenezingen van Jezus. Genezing van ziekte wordt in de Bijbel vaak ervaren als genade van God.

Lijden en oordeel

Maar we gaan verder met vragen. We stelden de vraag hoe het met God en het lijden zit. Ik heb gezegd, dat het lijden en de zonde met elkaar verbonden worden in de Bijbel. Zonde brengt lijden met zich mee, zodat door de zonde meer lijden komt. Hoe zit dat nu met Gods Hand in dit alles? Of laten we het toespitsen: is lijden en ziekte nu op te vatten als een straf van God, een straf op de zonde? De Bijbel, ik wil dat nadrukkelijk zeggen, geeft daarvan voorbeelden, waarin heel duidelijk lijden, ziekte het gevolg van Godswege op de zonde is, dat in de Bijbel nadrukkelijk de notie staat van ziekte als straf op de zonde.

Maar we moeten wel voorzichtig zijn als we dat zeggen. Want Jezus zelf heeft zich nadrukkelijk verzet tegen de directe vergeldingsgedachte. Alsof iemand die lijdt daarin automatisch een concrete straf voor een concrete zonde ontvangt. Dat zou als consequentie hebben dat degenen die niet ziek worden dus kennelijk minder hebben gezondigd. Tegen deze gedachte, die in het Jodendom in de tijd van het Nieuwe Testament leefde, verzette Jezus zich met kracht. Ik zou daarom liever zeggen, dat het lijden in de wereld heerst

vanwege het oordeel en het gericht van God. Het is een teken van de gebrokenheid van onze hele werkelijkheid. En dat is goed bijbels te noemen, omdat lijden dan niet individualistisch op te vatten is, maar te zien is vanuit het geheel. In onze cultuur, waarin we sterk individualistisch denken, is dat anders. In de Bijbel, zeker ook in het Nieuwe Testament, gaat het altijd ons allen aan. De christelijke gemeente heeft dat goed begrepen: als één lid lijdt, lijden alle leden. Dat wil zeggen dat er ook iets is van een gemeenschappelijk lijden aan de werkelijkheid waarin wij leven. Daarom gebruik ik liever niet het woord straf. Het woord straf komt in de Bijbel helemaal niet zo vaak voor. Maar dat er oordelen van God over deze wereld gaan, dat wij die moeten verstaan omdat het ons allen betreft, dat wij daar niet buiten staan, ook als we gezond zijn en niet zwaar lijden, dat lijkt mij een uiterst bijbelse gedachte.

Lijden en heil

De Bijbel toont van de eerste tot de laatste bladzij dat God uit is op ons heil, dat God in Christus door de Geest aan het heenwerken is naar de toekomst, waar het lijden en de dood achter ons liggen. Wanneer ik dit zeg, dan betekent dat, dat ik niet meega met wat men in hedendaagse literatuur over ziekte, lijden nogal eens tegenkomt, namelijk een poging om God en lijden van elkaar los te maken. Alsof God niets met het lijden, met ziekte te maken heeft. God is een God van liefde, wordt dan gesteld, en hoe kan een God van liefde een mens laten lijden? Nee, zegt men dan, God vindt het altijd even erg als wij.

Ik moet aan de ene kant zeggen, dat ik deze poging wel begrijp. Maar als ik de Bijbel lees, dan kom ik een andere God tegen. Dat God liefde is belijd ik van ganser harte. Dat ervaar ik ook in mijn leven. Maar dat is wat anders dan dat God lief zou zijn. Ik kom in de Bijbel een God tegen die echt met de mens bezig is. Die met mensen worstelt, die niet altijd zachtzinnig met mensen omgaat. Een God die kan toornen, een God die mensen in de diepte leidt, een God wiens oordelen over de wereld gaan. Maar ook een God, wiens doel het heil is, de vrede en het leven.

Daarom kan in me goed vinden in de Heidelbergse Catechismus, die juist in dit verband spreekt over Gods vaderlijke hand. God plaagt niet om te plagen, maar Hij gebruikt wat gebeurt om mensen bij Hem te brengen. Daarom zond Hij Zijn Zoon naar de wereld, die al onze ziekte op zich nam. Dat betekent dat er nog wel lijden is, maar dat de angel, de laatste prikkel eruit is. Want dat lijden kan ons niet meer scheiden van de liefde van Christus.

Dat is de eerste lijn die ik wil benadrukken, tegen de gedachten in die vandaag de dag geopperd worden. Ziekte en zonde, genezing en vergeving, behoren bij elkaar.

Lijden en het kwaad

Er is in de Bijbel ook nog een andere lijn. Dat is de lijn waarin de werkelijkheid ervaren wordt als een strijd tussen het kwaad en het goede, tussen God, Christus, en de machten van het kwaad, ook wel de satan of de duivel genoemd. In de werkelijkheid waarin we leven zijn machten en krachten aan het werk, die in de Bijbel in verschillende bewoordingen genoemd worden: de geesten in de lucht, de wereldgeesten, de eerste beginselen, de macht van het kwaad die om zich heen grijpt. Een toespitsing ervan vinden we in de Evangelieën bijv. in de vorm van de bezetenheid. Een mens kan door een machten van de afgod bezeten zijn, in bezit genomen zijn.

Wie de werkelijkheid onder ogen ziet, de werkelijkheid van vandaag, kan deze bijbelse lijnen heel concreet voor zich zien. Ieder weet van verschrikkelijke dingen die mensen elkaar aandoen. In het nadenken over het lijden zijn er veel christenen die eigenlijk alle nadruk leggen op deze strijd tussen het licht en de duisternis. Het is de strijd die gestreden wordt ook door Christus. En het beeld van God is dan vooral een beeld van de God die strijdt die tegen deze demonische macht. In die strijd tegen het kwaad staat God aan onze kant. Als een toespitsing van dit beeld kun je ook het leven, het sterven en de opstanding van Christus zien. Ze staan in het teken van strijd tegen en overwinning van het kwaad. Dan blijken de satan en de dood verzwolgen en genezing van ziekte is daarvan een teken. Zo was de genezing van de bezetene in het Nieuwe Testament een overwinning op de boze geest die hem bezat.

Twee lijnen, één strijd

Ook deze lijn is een bijbelse lijn. Waar het mij nu om gaat is, dat we moeten proberen deze beide lijnen bij elkaar te brengen. De God der genade, de Vader van Jezus Christus, is werkzaam in deze wereld, oordelend en bevrijdend, op weg naar het Koninkrijk. God in Christus richt in deze werkelijkheid een teken van Zijn Koninkrijk op. De lijn van zonde en vergeving en de lijn van kwaad en overwinning behoren bij elkaar. Dat is het getuigenis van het Evangelie. Zonde en kwaad hebben niet het laatste woord en daarom behoeven het lijden en de pijn niet het laatste woord te hebben. En het grootse van de God van de Bijbel is, dat Hij zelfs het kwaad kan gebruiken voor het goede doel, voor zijn

doelstelling, het heil, het leven. Want dit is duidelijk: het is God nooit om lijden te doen. Het gaat Hem om het leven. Dat betekent dat het ook ons altijd om het leven te doen moet zijn. Het leven in blijde betekenis van het woord. Het leven uit God, het leven van genade.

En daarom roept het lijden in deze wereld altijd mensen op, u en mij, om tegen het lijden te strijden. Het leven van Christus, de Zoon van God is een leven van lijden geweest. Hij heeft dat op Zich genomen, het lijden vanwege de zonde, de zonde die de machten van het kwaad vrij spel geeft. In zijn leven laat Christus zien waarom het gaat. Dat is innerlijke ontferming. Een prachtig woord. Dat is de ontferming die uit het diepste van Zijn wezen komt. En wij bidden: O Zoon, maak ons Uw beeld gelijk.

Lijden en noodlot

Het lijden in al zijn vormen is geen noodlot. Het grote gevaar waarin de christelijke kerk vaak is gevallen, is dat men God en het noodlot met elkaar heeft vereenzelvigd. Ik verzet me in dit verband op bijbelse gronden tegen het zgn. monisme, dat alle ziekte en lijden zondermeer van God komt. Maar ik verzet mij ook tegen het dualisme, waarin Gods raad niets te maken heeft met het lijden, Die dat ook helemaal niet wil en Die daar helemaal ook buiten staat. Deze visie schrijft het lijden helemaal aan het kwaad in deze wereld toe.

Ik volsta met de constatering dat de twee geschetste lijnen bij elkaar komen. Dat bedoel ik niet in die zin dat nu een afgesloten systeem van denken uit de Bijbel opkomt. Ik bedoel juist dat we over het lijden zo nu en dan met twee woorden moeten spreken. In het oude doopformulier staan de prachtige woorden, dat wij vromelijk tegen de duivel en zijn ganse rijk hebben te strijden. Vromelijk betekent in dit verband 'dapper'. De God van het oordeel en de God van de genade roept om dappere mensen. Wie zich wijdt aan de bestrijding van ziekte, aan de strijd tegen het lijden, heeft een zeer christelijk beroep.

Mijn stelling is dat de ontwikkeling van de medische wetenschap vrucht is van het Evangelie. Dat zou ik kunnen toelichten vanuit de kerkgeschiedenis. Dat zal ik niet doen, want daarvoor ontbreekt mij hier de ruimte. We weten dat al ons werk ook in de dienst van God in deze bedeling stukwerk is, we zullen niet alle lijden kunnen opheffen. Maar er is ook de beker koud water die we kunnen geven als iemand dorst heeft. Gezondheidszorgwerkers kunnen hun werk zien in die brede context van de strijd tegen de zonde en het

kwaad, waartoe wij allen geroepen zijn.

Besluit

Tenslotte nog een ander aspect. Wij zijn eindige mensen en mensen sterven eenmaal. Niemand leeft eendeloos. En daarvan weet de Bijbel ook. Er komt een ogenblik dat mensen ziek worden en sterven. Dan gelden alle aspecten die ik genoemd heb, maar ook iets anders. Voor een mens die ziet op Christus' sterven zit er ook genade in. Het is dan genoeg geweest. Je hebt de goede strijd gestreden. Mensen die 'oud en van het leven verzadigd' zijn, leggen het hoofd neer en blijven verbonden met Christus. Dat moeten we niet romantiseren. Maar er zit waarheid in, nl. dat de engel uit het lijden is, dat de dood overwonnen is. Het is uiteindelijk Christus die triomfeert. Ik vraag mij wel eens af, ook vanuit mijn eigen ervaringen, of wij mensen ook in staat stellen om te sterven. Dat lijkt een capitulatie, maar het is een capitulatie voor God. De klassieke medicus ervaart de dood van een patiënt als een nederlaag, de vraag is of dat bijbels zo altijd is. Soms dient men ook te kunnen zeggen: "In uw handen beveel ik mijn geest".

Weergave van een voordracht voor studenten geneeskunde tijdens een studieweekend op 29/30 oktober 1993, georganiseerd door ICS en Prof.dr. G.A. Lindeboom Instituut.